

Janko Kos

Slovenska književnost včeraj, danes, jutri (literarnosociološka skica)

Za presojo, kakšen je položaj slovenske književnosti tik pred letom 2000 in kakšen bo po tem letu, se zdi koristna primerjava z njenim stanjem tik pred prvo svetovno vojno oziroma z razlago, ki jo je takratnemu položaju posvetil Cankar v znanem predavanju *Slovensko ljudstvo in slovenska kultura* (1907). S tem nočem reči, da je bila ta razlaga brez napak, toda celo z napakami je še zmeraj poučna kot prvi primer sociološke analize slovenskega literarnega razvoja. Brez tega tudi danes ne more biti pravega razumevanja, kaj je slovenska književnost, od kod prihaja in kam gre.

Cankar je v svojem predavanju s pojmom "slovenska kultura" mislil ne samo na umetnosti, ampak tudi na znanosti, kolikor so jih takrat že gojili na Slovenskem; pred vsem drugim pa seveda na književnost "moderne", na svojo lastno, svojih vrstnikov in sodobnikov. Spraševal se je, kdo je sploh sprejemnik te kulture in književnosti, nato pa prišel do sklepa, da se meščanstvo (buržoazija) sicer ponaša z njima, vendar ju ne potrebuje; za ljudstvo je moral ugotoviti, da ju ne razume in torej od njiju nima nobene koristi. Edinega pravega sprejemnika, ki to kulturo razume in potrebuje, je prepoznal v mladem meščanskem izobraženstvu, v dijakih, študentih, v svobodnih izobraženskih poklicih in učiteljstvu.

Ta analiza je zvečine držala, vendar je bilo v nji nekaj nejasnosti. Pod ljudstvom je Cankar razumel predvsem industrijski proletarijat, kolikor ga je na Slovenskem takrat že bilo, pa tudi večinsko kmečko pre-

bivalstvo, zlasti revnejše in pavperizirano, iz katerega se je rekrutiral klasični delavski razred – ta večidel v ameriškem izseljenstvu. Da se te družbene plasti niso zanimale za umetnost slovenske "moderne", je razumljivo, vendar je Cankar spregledal, da je bilo kmetstvo še zmeraj množičen sprejemnik mohorjanske, večerniške in podobne literature; ta mu je ustrezala ideološko, moralno in bralsko. Industrijski proletarijat, iztrgan iz prvotnega kmečkega sveta, še ni prišel do sebi primerne branja, vendar tudi kdaj pozneje – v dobi, ko so izhajale knjige Cankarjeve družbe – ni postal množičen književni porabnik. Kar pa zadeva meščanstvo, v katerem je Cankar videl vladajoči, ljudstvu in zlasti proletariatu nasprotni pol razredne družbe, je bila njegova kulturna sestava bolj pestra, kot jo je naslikal v svojem predavanju. Slovensko meščanstvo je bilo na začetku 20. stoletja sicer številčno zelo šibko in niti malo podobno kultiviranemu meščanstvu, o katerem je pisal in mislil Thomas Mann, vendar je bilo že v posesti literature, ki je bila nacionalno meščanska in mu je torej ustrezala; vanjo so spadala dela Jurčiča, Stritarja, Tavčarja, Kersnika, Gregorčiča, Aškerca, Murnika, Govekarja in drugih. Toda res je, da se slovensko meščanstvo v svojem trgovsko-poslovnem povprečju ni pretirano zanimalo za kulturo, naj je bila meščanska, nemeščanska ali celo protimeščanska. Za to še posebno ne. Prav takšno je bilo razmerje tega meščanstva do književnosti "moderne". Njena dela so bila resda dostopna in razumljiva predvsem mlajšim meščanskim izobražencem, pa še tu je treba razločevati med zelo različnimi sprejemi pozameznih avtorjev "moderne". Od njenih pesnikov je bil duhu takratnega meščanstva gotovo najbližji Župančič s svojim vitalizmom, antiklerikalizmom in nacionalizmom, zato je bil razmeroma kmalu priznan za nacionalnega pesnika, s tem pa za predstavnika meščanske kulture. Podobno je bilo s slikarji impresionisti, ki jih meščanski okus na začetku stoletja sicer ni še zaznal niti priznal – prav to je izzvalo veliko Cankarjevo jezo, toda med prvo in drugo svetovno vojno je ta impresionizem postal slovenskemu meščanstvu poglavitna vrednota; temu primerno je ljubljanski župan Marko Natlačen finančno podpiral Jakopiča. Bolj zapleteno je bilo meščansko razmerje do Cankarjeve literature. Ta je bila do leta 1910 večidel izrecno protimeščanska, meščanstvu torej bolj izziv kot sprejemljiva vrednota. Ideološke prvine v Cankarjevih spisih so se

zdele nezdržljive z meščansko podobo sveta, čeprav je res, da tudi proletarske niso bile v pravem pomenu besede. Potrditev vsega tega je bilo vedenje takratnega vodilnega meščanskega pisatelja in politika Ivana Tavčarja ob Cankarjevi smrti. Kljub temu je že med prvo svetovno vojno Cankarja sprejel večji del mlajšega meščanskega izobraženstva, zlasti potem ko je v zadnjih delih (*Lepa Vida*, *Moja njiva*, *Moje življenje*, *Podoba iz sanj*) zbledela protimeščanska ost in je predstavo o razredni razdeljenosti slovenske družbe na meščanstvo in proletariat nadomestila misel o tragični usodi celotnega slovenstva in vsakega posameznika v njem. To je omogočilo, da je tudi Cankar med prvo in drugo vojno postal nacionalni pisatelj, tako za meščansko in delavsko, katoliško in socialistično stran, s pridržki zlasti pri liberalcih.

Sklep, ki ga je Cankar leta 1907 izpeljal iz svojih analiz kulturnega položaja, je bil ta, da se mora ljudstvo osvoboditi iz odvisnosti v meščanski družbi, verjetno s socialno revolucijo, tako mu bo kar sama pripadla tudi visoka slovenska kultura in mu postala pglavitna vrednota. Ta Cankarjeva zamisel je bila seveda utopična in se v obdobju slovenskega realsocializma (1945-1990), ki se je nanjo sicer rad skliceval, ni mogla uresničiti. Pač pa se iz Cankarjeve razlage ponuja sklep, da je v slovenski meščanski družbi njegovega in poznejšega časa obstajala književnost, ki je bila ideološko svobodna in avtonomna, včasih meščanska in pogosto protimeščanska, od Preglja in Podbevška do Bartola in Voduška. Takšno je sprejemalo mlado meščansko izobraženstvo, njegovemu levemu krilu je postala izhodišče za razredni boj, kot ga je že v Cankarjevi dobi oznanjal radikalnejši del socialdemokracije, ki je pozneje postal podlaga komunizmu v boljševiški različici.

Leta 1995 je socialni temelj, iz katerega dobiva slovenska književnost ne samo življenjske vzorce za svoje izmišljije, ampak tudi svoje recipiente, bistveno drugačen od položaja, v katerem je bila literatura "moderne" tik pred prvo svetovno vojno. Namesto družbe, razdeljene na meščanstvo in proletariat z vmesnimi kmečkimi in malomeščanskimi sloji, obstaja na Slovenskem drugačen tip družbe, ne več razredne v klasičnem smislu, temveč razslojene tako, da se v njenem središču razrašča srednji sloj, ki navzgor in navzdol prehaja brez vidnejših zarez v območje višjih in nižjih slojev.

Ta socialna sestava je v očitnem nasprotju z nekdanjo marksistično napovedjo, da bo proletariat prerasel v večinski razred, meščanstvo naj bi se skrčilo na maloštevilne kapitaliste, zapisane izginotju v revoluciji, vmesni sloji pa naj bi se večidel vključili v razširjeni delavski razred; ta naj bi postal lastnik proizvodjalnih sredstev in tako izgubil prvotno proletarsko naravo. Razvoj nikjer po svetu – niti v najbolj ortodoksnih državah realsocializma – ni krenil v to smer. V najbolj dinamičnih državah kapitalističnega Zahoda so se prenovili, razširili in tudi številčno prevladali novi srednji sloji, vanje je prešel večji del nekdanjega meščanstva, klasičnih vmesnih slojev in tudi vrhnji del delavskega razreda. Temu primerno se novi srednji sloji po vertikalni praviloma delijo na višjo, srednjo in nižjo plast srednjeslojne populacije. Družba, v kateri prevladujejo te nove plasti, je nastala sicer tudi kot rezultat socialno-političnih reform, prav toliko ali še bolj pa je posledica znanstvenega in tehnološkega novotarstva, ki v temelju spreminja vsakdanji življenjski svet, zlasti kolikor posega vanj z množičnimi občili. Za oblikovanje novih srednjih slojev je bilo odločilno, da so znanstveno-tehnološke novosti v drugi polovici 20. stoletja omogočile splošno izenačenje v dohodkih, porabi, prostem času, zabavi, oblačenju, izobrazbi in obveščenosti; to vse homogenizira populacijo sicer na zelo povprečni, vendar tudi zelo široki ravni. Tako so odpadle razlike, ki so v 18. in 19. stoletju tako ostro zaznamovale razredno razdeljenost meščanske družbe.

Novi srednji sloji so nedvomo poglaviti nosilci t. i. postindustrijske družbe oziroma – kot se glasi ustrezna kulturno-filozofska oznaka – postmoderne dobe. Ob tem pa so nekatera sociološka vprašanja teh slojev še zmeraj odprta. Višji in nižji sloj v srednjeslojni družbi še zmeraj obstajata, saj bi bil pojem "srednjega" sloja brez tega nelogičen, vendar ni jasno, ali so ti sloji podaljšek klasičnega meščanskega in proletarskega razreda ali pa so po svoji sestavi in vlogi prav tako nekaj novega. Gotovo je vsaj to, da je za višji in nižji sloj v družbi, osredotočeni okoli srednjih slojev, bistveno odpiranje k srednjeslojni populaciji, morda celo želja preiti vanjo ali pa se z njo izenačiti vsaj na zunaj. Tej dinamični socialni strukturi ustreza politični in ideološki pluralizem parlamentarne demokracije, znotraj katere se morajo stranke potegovati za naklonjenost volivcev, predvsem različnih plasti srednjeslojne

populacije, po načelu boljše ponudbe in zatoorej največkrat tako, da se na oblasti menjujeta leva in desna sredinska zasedba; to omogoča ravnotežje med interesi različnih srednjeslojnih plasti oziroma njihovega razmerja do nižjih in višjih slojev; poglavitno načelo tega ravnotežja je racionalna pripravljenost na kompromise in čim širši konsenz. Veliko vlogo v socialnopolitični sestavi srednjeslojne družbe imajo končno elite – politične, državnoupravne, znanstvene, cerkvene, vojaške, ne nazadnje intelektualne, umetniške in kulturniške. Vendar sta njihov položaj in teža spremenljiva, odvisna od splošne socialno-gospodarske konstelacije, ki naj srednjim slojem zagotavlja varnost, blaginjo in individualne pravice.

V Sloveniji, kakršna je nastala po koncu komunistične oblasti in državni osamosvojitvi, je družbena sestava podobna. Tudi tu je večinski del populacije že srednjeslojen in prav tako razčlenjen na nižjo, srednjo in višjo plast. V nižji sloj, ki deloma še ohranja poteze nekdanjega proletariata, sodijo predvsem delavski priseljenci drugih narodnosti, zato dobiva njihov socialni problem razvidne narodnostno-verske poteze in to utegne v prihodnosti postati za slovensko družbo in državo poseben problem. Nekoliko drugače zapleteno je vprašanje višjega sloja na Slovenskem, saj še ni jasno, kje ga iskati in kaj naj ta pojem pomeni. Nekdanje slovensko meščanstvo, ki je bilo socialno, politično in tudi intelektualno šibko, je bilo s komunistično revolucijo obsojeno na izginotje, nato razlastnjeno in kot tako odpravljeno. Novi višji sloj se zaradi težav v "tranziciji", "denacionalizaciji" in "lastninjenju" šele rojeva. Obstaja seveda možnost, da se v višji sloj slovenske srednjeslojne družbe preoblikuje nekdanji vodilni sloj komunistične države, partije, državne uprave in "podružbljenega" gospodarstva. To bi lahko imelo precejšnje posledice za ustroj in mentaliteto srednjeslojne večine. Ta možnost je najbrž razlog za politično nevrotičnost v večstrankarskem sistemu in znotraj posameznih strank ter verjetno razlog, da se ta strankarski sistem še ne more razčleniti po načelu dveh sredinskih blokov, bolj levega in bolj desnega, ki bi se menjavala na oblasti v skladu z možnostmi gospodarsko-socialnega položaja. Podobno velja za elite, ki se v današnji Sloveniji oblikujejo s težavo. Izhodišče jim je pač dediščina komunistične partijske elite, ki je nadzorovala gospodarsko, vojaško in znanstveno-kulturno elito, kolikor so te v socialistični Sloveniji sploh obstajale kot samostojni

organizmi in ne le kot podaljški partijske elite – ali pa s to vred kot podrejeni subjekti neslovenske politično-vojaške elite skupnega jugoslovanskega prostora.

Kljub takšnim pridržkom je slovenska srednjeslojna družba po svojih poglavitnih značilnostih primerljiva z drugimi evropskimi in ameriškimi družbami tega tipa; to seveda pomeni, da je socialnopolitična podlaga, s katero mora računati današnja slovenska književnost, podobna tisti, na kateri stojijo druge evropske in ameriške literature. Pri tem pa je vendarle treba upoštevati nekatere posebnosti slovenske srednjeslojne družbe, ki so posledica njenega nastanka in polpreteklega razvoja, hkrati pa takšne, da za slovensko književno problematiko ne bodo nepomembne.

Srednji sloj, ki sestavlja večinsko podlago nove slovenske družbe ali pa jo bo sestavljal zmeraj bolj, ni od nedavna, saj se je izoblikoval pod komunistično oblastjo v letih od 1945 do 1990. Sprva je bil namen slovenskih komunistov – podobno kot v vseh državah s komunistično oblastjo – da bi po izbrisu meščanstva in gospodarski, deloma pa celo fizični odpravi kmetstva zgradili po prvotnih marksističnih načelih delavsko-proletarsko družbo, ki bi jo obvladovala partijska politična elita. Toda po sporu z informbirojem in z gospodarsko-vojaško naslonitvijo na Zahod se je zgodil socialno-programski preobrat. Ta je vodil v ustvarjanje novih srednjih slojev, kot jih je zahtevalo razširjanje evropskih gospodarskih vzorcev, bančništva, tehnologije, življenjskega standarda, množične kulture, televizije, prostega časa, zasebnih gradenj, avtomobilizma, ne nazadnje moderne filozofije in umetnosti, humanistike in družboslovja. Seveda je vprašljivo, koliko je bil tak razvoj naključen, koliko pa tudi hoten. Toda zdi se, da ga je jugoslovanska in z njo slovenska komunistična partija, potem ko je dognala, da je novi srednji sloj mogoče nadzirati in ga politično celo uporabiti za utrditev oblasti, nameroma pospeševala; zlasti ker je bilo mogoče v srednjeslojno populacijo vključiti tudi dobršen del nekdanjega meščanstva in celo iz vojnih ter prvih povojnih let sovražnega kmetstva. S tega stališča bi smeli Kardeljevo teorijo samoupravnega socializma, ki je nadomestila klasično marksistično teorijo, razumeti kot ustrezno ideologijo "socialističnih" srednjih slojev.

Slovenska srednjeslojna družba se je izoblikovala kot poseben primer novih srednjih slojev, vzporedno z njihovim nastajanjem v zahodnih družbah, in takšna je po letu 1990 prešla v parlamentarno demokracijo samostojne države kot njena socialna podlaga. Seveda slovenski srednji sloji kažejo niz potez, značilnih za srednje sloje drugje po svetu. To je razumljivo, saj jim življenjski svet določajo enaki gospodarski, tehnološki in kulturni vzorci. Vendar jim iz socialističnega izvora ostaja nekaj posebnosti, ki se zdijo na ozadju normalne tipologije modernega srednjega sloja bolj negativne kot pozitivne: prevladujoča apolitičnost, nenavajenost na javno življenje, skrbno varovano zasebnost, premajhna iniciativnost v gospodarskih, socialnih in kulturnih dejavnostih, zato pa uradniška privajenost, ki utegne preiti v konformnost in oportunitizem, nazadnje celo v parazitstvo. Večina teh potez se da razlagati kot zapuščina slovenskega realsocializma, deloma tudi premalo razvitega meščanstva. Vse pa so v očitnem nasprotju z mentaliteto srednjih slojev na Zahodu, ki so iz meščanske preteklosti svojih družb podedovali med drugim tudi svobodnjaštvo, politično zahtevnost, predvsem pa gospodarsko in socialno samozavest, voljo do tekmovanja, tveganja in dinamičnega prilagajanja. V vsem drugem kažejo slovenski srednji sloji podobne mišljenjske vzorce in celo prav tako razplatenost kot v drugih sorodnih družbah – večje nagnjenje k nacionalizmu v nižji plasti in močnejši kozmopolitizem v svojem vrhu; zelo malo pravega klerikalizma in dosti več antiklerikalizma – toda ta utegne v svoji prepotenciranosti biti tudi nasledek komunističnega obdobja.

Iz dejstev, ki jih lahko ponudi bežna sociološka analiza, sledi nekaj spoznanj, ki utegnejo biti uporabna za presojo sodobne slovenske književnosti, njene današnje vloge in prihodnjega pomena. Njen položaj je v primerjavi s tistim, ki ga je poskušal razložiti Cankar leta 1907, seveda bistveno spremenjen, vendar ostajajo nekateri imperativi njene ustvarjalnosti in recepcije isti. Tako kot je srednji sloj v samostojni slovenski državi naravni podaljšek srednjega sloja, rojenega v realsocializmu, tako je današnja slovenska književnost s svojim zunanjim položajem in notranjo problematiko dedič tiste iz preddemokratskega obdobja. Zato je temeljno vprašanje te književnosti prav to, kakšno je bilo njeno razmerje do srednjeslojne družbe in mentalitete v realsocializmu

in kakšno je lahko dandanašnji ali pa bo v bližnji prihodnosti. To razmerje se da seveda primerjati z odnosom, ki je obstajal v Cankarjevi dobi med slovensko književnostjo in meščansko družbo, s književnostjo, ki jo je meščanstvo rabilo za narodno reprezentacijo, ni je pa zares potrebovalo in je razen mlajših izobražencev ni niti bralo; literati "moderne" so mu to brezbriznost vračali tako, da so bili do meščanskega duha kritični ali celo radikalno protimeščanski. Za književnost po drugi svetovni vojni je mogoče reči, da ji je po kratkem obdobju socialističnega realizma komunistična oblast priznala estetsko avtonomijo, omejeno s strogimi politično-ideološkimi prepovedmi, vendar tako, da jo je tudi rabila za legitimizacijo svoje oblasti in to dokazovala z državnimi nagradami, subvencijami in posebnimi pisateljskimi privilegiji. Kljub temu je bila od začetka 50. let ta književnost v svojem večjem delu opozicijska do komunistične ideologije, včasih ostreje in drugič komaj opazno, posredno in prilagodljivo. Toda to je bila samo ena stran njene socialnopolitične vloge. Druga je povezana s tem, da je večji del te književnosti po letu 1950 postajal polagoma kritičen tudi do porajajočega se srednjega sloja, do njegovega življenjskega sloga, okusa, mentalitete in morale; toda to je bila tudi naravna posledica protimeščanske usmeritve, ki jo je slovenska književnost izpričevala že od Cankarjevih časov. Res je seveda, da je bila slovenska literatura v desetletjih med 1950 in 1990 odprta tudi za ideologije srednjeslojnih plasti, tako da jih je včasih bolj ali manj izrecno potrjevala ali pa branila zoper ortodoksijo komunistično-proletarskih diktatov. Verjetno bi med ideologije, ki jih je v teh desetletjih literarno oblikovala in so bile ustrezen izraz srednjega sloja, morali prišteti t. i. intimizem, zlasti pa sentimentalni humanizem. Ta vloga takratne književnosti je bila v skladu s socialnopolitično konstelacijo komunističnega obdobja, pa tudi posledica tega, da so bili književniki mnogokrat po svojem socialnem statusu sestaven del novih srednjih slojev. S tem pa ni v nasprotju dejstvo, da je bila slovenska književnost v letih 1950-1990 vendarle v svojih vrhunskih primerih izrazito kritična ne samo do komunistične ideologije, ampak tudi do srednjeslojnih življenjskih norm, meril in vrednot. O tem govorijo pozne Kocbekove pesmi, lirika Daneta Zajca, Gregorja Strniše, Vena Tauferja, Tomaža Šalamuna, Svetlane Makarovič in mnogih drugih; proza Vitomila Zupana, Lojzeta

Kovačiča, Dominika Smoleta, Pavleta Zidarja, Marjana Rožanca, Rudija Šeliga ali pa Draga Jančarja; dramatika Dominika Smoleta, Gregorja Strniše, Petra Božiča, Dušana Jovanoviča in Milana Jesiha. V najbolj reprezentativnih delih teh avtorjev se kritika komunistične oblasti prepleta z razgrajevanjem srednjeslojnih življenjskih vzorcev ali pa prvo prehaja v drugo – tako v Kocbekovih poznih pesmih, v Smoletovi *Antigoni*, kjer je socialnopolitična kritika "socialističnega" srednjega sloja posebno izrazita, ali pa v poznih Zupanovih romanih, kjer se oboje menjuje, vendar z zmeraj izrazitejšo negacijo srednjeslojnega življenjskega sveta.

Toda slovenska književnost je v tem obdobju poznala še drugačne oblike nasprotovanja življenjskemu redu novih srednjih slojev. Podobno kot se je v 19. stoletju poezija Baudelaira, Rimbauda, Mallarméja pod geslom pesniške avtonomnosti postavila zoper stvarnost meščanskega sveta, tako je podobno vlogo treba pripisati tisti povojni poeziji, ki ni stopala v neposredno opozicijo do srednjeslojnih socialnih modelov, temveč jih je zanikovala z ustvarjanjem absolutne, simbolične ali estetske poetičnosti; ta je že sama po sebi nasprotna povprečnim duhovnim in moralnim standardom srednjeslojnega življenjskega sloga. Takšno vlogo je mogoče pripisati moderni poeziji, kakršna se je zlasti po letu 1970 izoblikovala z Nikom Grafenauerjem, Ivom Svetino, Borisom A. Novakom in drugimi.

Slovenska književnost, kakršna nastaja sredi 90. let in se polagoma približuje letu 2000, po svoji duhovni in estetski, socialni in moralni sestavi, pa tudi po bralski recepciji spričo opisanih socialnih podlag ne bo mogla biti bistveno drugačna od te, ki je obstajala pred letom 1990. Z nje bo odpadla kvečjemu njena nekdanja socialno-moralna opozicija komunistični ideologiji in politiki. Pa še tu je vprašljivo, ali ne bodo dogajanja med drugo svetovno vojno in v obdobju komunistične oblasti šele zdaj postala velika snov slovenskega pripovedništva, tako tistega v novorealistični smeri kot tudi v modernistični in ne nazadnje v postmodernistični obdelavi. Praviloma bi moralo biti to obdobje najnovejšemu in prihodnjemu slovenskemu pripovedništvu in dramatici tisto, kar je bila doba restavracije Balzacu in drugo cesarstvo Zolaju.

Toda pravo težišče, ki najbolj živo določa to književno obdobje, bo seveda še zmeraj in celo zmeraj bolj problematika novega srednjesloj-

nega sveta na Slovenskem, njegove socialne in moralne kondicije, ideološke mentalitete in življenjske prakse. Navsezadnje bo ta problematika določala tudi recepcijo, odmevnost in bralnost te literature, vse tja do banalnih vprašanj njene knjigotrške uspešnosti. Bolj od vsega tega je seveda odločilno vprašanje, v kakšno razmerje naj sodobna slovenska književnost stopa do življenjskega sveta srednjih slojev, ki so nosilci nove slovenske družbe, s tem pa seveda tudi samostojne države. Ali naj književnost ta življenjski svet potrjuje, ideološko opravičuje in se mu prilagodi ali pa naj ga s svojimi posebnimi duhovnimi, moralnimi in estetskimi merili suvereno sodi, kritično razgrajuje, po potrebi zanikuje in zavrača? Mogoči sta seveda obe optiki, toda umetniško plodna in književnosti vredna je kajpak samo druga. V Evropi od antike naprej literatura v nobenem svojih obdobjih – tudi ne v srednjem veku ali klasicizmu – ni bila le zagovor in obramba vladajočih elit, stanov, razredov, slojev, ampak jih je s svojimi duhovnimi, moralnimi in estetskimi standardi praviloma presegala, zato pa jim pogosto oponirala ali se vsaj dvignila nadnje, v suvereno distanco. Književnost, ki se iz prejšnje slovenske tradicije nadaljuje v srednjeslojno družbo samostojne Slovenije, ne bo mogla ravnati dosti drugače, če bo hotela ohraniti svoj legitimni, z evropsko in slovensko tradicijo zagotovljeni status. Pri tem seveda ne bo mogla računati na posebno naklonjenost povprečja srednjih slojev, njihovega standardnega okusa, bralnih navad in ideoloških obrazcev, po katerih zavedno ali nezavedno živijo. Temu primerno večinski del teh slojev najbrž ne bo sprejemal nove književne ustvarjalnosti, tako kot se ni zanj zanimal že pod komunistično oblastjo. Toda res je seveda, da takšno nezanimanje ni samo posledica morebitnega odpora, ki ga v srednjeslojnih bralcih zbuja književnost, ki tako ali drugače nasprotuje njihovi življenjski praksi, ampak je preprost nasledek znane resnice, da je tudi na Slovenskem beročih zmeraj manj, in to zlasti v tistih segmentih srednjega sloja, ki svoj prosti čas uravnavajo po vzorcih moderne tehnologije in množičnih občil; večidel jim za informiranje o svetu in zabavo zadostujeta radio in televizija. Kot v Cankarjevi dobi sme tudi današnja literatura računati predvsem na mlajši, izobraženi del teh slojev, v današnjem času torej na mlade izobražence, ki prihajajo iz vseh plasti srednjega sloja, pa tudi iz nižjih slojev, ali pa že postajajo del družbenih

elit. Takšnega bralstva je kljub vsemu vsaj potencialno zmeraj več, saj se z moderno tehnologijo, informatiko in množičnimi občili izobrazba v mlajših generacijah širi in stopnjuje; od tega bo imela korist tudi nova slovenska književnost.

Kljub vsemu pa ta v želji po čim širšem sprejemu in odmevu ne sme resignirati na širši krog srednjeslojnega bralstva, ki ni posebno literarno izobražen niti zavzet. Samo da ga ne bo mogla doseči z zelo hermetičnimi, le estetsko funkcionalnimi ali formalno zanimivimi besedili. Zelo verjetno bo pri bralcih, ki sestavljajo današnje bralsko povprečje in pripadajo glavnini srednjih slojev, zbuja večje zanimanje, če bo socialno, moralno in tudi politično kar se da nazorna, izrazita, celo agresivna in izzivalna – seveda ob pomembnih vprašanjih, ki jih časopisje, druga množična občila in znanost zamolčujejo, a jih ravno literatura, ki nastaja iz neposredne, nazorne izkušnje, prva spravi na dan, tako kot se je to dogajalo v obdobju Balzaca, Tolstoja, Ibsena, Zolaja in Cankarja, pa tudi Kafke, Sartra in Solženicina. Prepohlevna literatura v današnjem svetu nima prave prihodnosti.

Iz socialnopolitičnih podlag nove slovenske književnosti je med drugim očitno tudi to, da bo zmeraj bolj pluralna, ne pa morda manj – pluralna v smislu mnogovrstnosti literarnih smeri, tipov, ravni, slogov in žanrov, tako glede ustvarjalcev kot tudi glede recipientov. Kot povsod po svetu bo povprečnemu srednjeslojnemu bralcu bolj kot visoka književnost povprečno ustrezala množična, zabavna, trivialna literatura s svojimi številnimi žanri in kolikor je povezana s filmom in televizijo. Naloga takšne literature je utrjevati ideološki horizont socialnih skupin, v današnjem času srednjih slojev. Takšno vlogo opravlja ameriška množična literatura, po nji se ravna pisatelji podobnih žanrov na Slovenskem. In tako bo slovenskih besedil te vrste verjetno zmeraj več; da bi jih bilo preveč, se ni bati, saj se bodo komaj mogla meriti z izdelki ameriške književne industrije ali podobnih evropskih producentov; gotovo pa je prav, da najde porabnik za takšno bralno potrebo ob tujem še domače blago.

Na ravni "visoke" književnosti bo pluralnost smeri, slogov in modelov še mnogo večja, spričo njenih razvojnih možnosti neizčrpna, pa tudi težko pregledna, saj pridejo v poštev ne le tiste smeri, ki se še niso izčrpale in se znova lahko vrnejo v literarno življenje, ampak tudi te, ki

so šele segle na Slovensko in tu še niso pokazale vseh svojih možnosti – od neorealizma do absolutne poezije, od obnovljenega eksistencializma do postsimbolizma, od neodekadence do modernizma in seveda postmodernizma kot zadnje velike usmeritve evropsko-ameriških literatur, s tem pa tudi slovenske. Sicer ni mogoče reči, katera teh smeri najbolj ustreza slovenskemu književnemu času okoli leta 2000, pač pa bi lahko dejali prosto po Voltairu – vse smeri so dobre, samo da niso dolgočasne. Ali literarnosociološko povedano – sodobni slovenski književnosti primerne so tiste smeri, ki duhovno, estetsko in moralno lahko vznemirijo slovenske srednje sloje, premagujejo njihovo mentaliteto, jim pomagajo do samospoznanja, razgrajujejo ideološke obrazce, kolikor ti ne ustrezajo dejanskemu stanju in možnostim teh slojev, ter jim tako pomagajo do socialne, moralne in politične "katarze"; in te je slovenska srednjeslojna družba, podedovana iz komunistične dobe, gotovo potrebna.

Vse to velja tudi za postmodernizem, ki je z literarnosociološkega stališča najmanj raziskan, pa tudi najbolj zapleten pojav. Zdi se, da bi ga iz tega zornega kota lahko razumeli kot tipično literarno smer novih srednjih slojev, saj s svojimi vsebinskimi in formalnimi vzorci ustreza duhu in okusu izobraženih bralcev tega socialnega sveta. Najprej seveda duhovnozgodovinsko, saj je očitno, da se novi srednji sloji nagibljejo k skrajni skepsi, agnosticizmu in relativizmu, vse to pa je značilno tudi za postmodernizem, če ga razumemo kot umetnostni izraz skrajnega metafizičnega nihilizma. Vendar se postmodernizem sklada s srednjeslojno mentaliteto tudi na otipljivejši, literarnoreceptijski ravni. Postmodernistična besedila se vračajo k literarni tradiciji, preskušeni in priljubljeni pri povprečnih bralcih, ali pa se obračajo k žanrom zabavne literature, ki so priljubljeno "domače" branje srednjih slojev, če ne drugače, v filmski in televizijski priredbi. Toda hkrati postmodernisti v to tradicijo in te žanre zvito vgrajujejo kritiko srednjeslojne mentalitete. Tako spodkopavajo njeno naivnost, ideološko preproščino in željo po neproblematični varnosti. Zato ustrezajo izobražencem iz teh slojev, ki si želijo samospoznanja, problematizacije svojega položaja in moralne odgovornosti zanj. S tega stališča je gotovo želeti, da bi se postmodernizem v današnji slovenski književnosti ne samo nadaljeval, ampak tudi razširil in poglobil, verjetno v smeri, ki se je v drugih literaturah že izkazala za

najplodovitejšo – ko postmodernisti nacionalno književno tradicijo povežejo z mentaliteto, tehnologijo in problematičnostjo srednjėslojne družbe. Ta povezava pri nas razen Jesihovih sonetov ali pa nekaterih proz Branka Gradišnika še ni bila dosežena, čeprav je bila potreba po nji bolj ali manj jasno opredeljena s predlogi za parafrazo klasičnega slovenskega motiva "Rošlin in Verjanko".

Navsezadnje je treba opozoriti na to, da bo v slovenski književnosti teh let obstajal tudi izrazit ideološki pluralizem, pač v skladu z mnogovrstno ideološko sestavo, značilno za mentaliteto slovenskih srednjih slojev. Ta sestava sega od levih do desnih ideologij. Nižjeslojnim bralcem bo morda pogostejše ustrezala književnost s konservativnimi, z domačijskimi ali celo nacionalističnimi poudarki, in to se bo kazalo tudi v njeni estetsko konservativni podobi. Mogoča je različica katoliške literature, čeprav je treba upoštevati mnenje, da se je doba takšne književnosti v Evropi končala okoli leta 1960; in pa, da to velja tudi za slovenske razmere, čeprav nas seveda zgodovinski razvoj literature – kot se je zgodilo v tem stoletju s politiko – zmore presenetiti s čim čisto nepričakovanim. Da bi se v slovenski književnosti teh let zmogla pojaviti dela, prežeta z izrazito ideologijo klerikalizma, ni verjetno – pod klerikalizmom je treba danes razumeti politično prizadevanje, da bi se cerkveni nauk v sistemu parlamentarne demokracije in z večinskim volilnim telesom vsilil tudi nevernemu delu srednjėslojne populacije kot življenjsko obvezen. Več je verjetnosti, da se bo v literarnih delih znova uveljavila ideologija antiklerikalizma – pod tem se dandanašnji razume ne samo nasprotovanje politični moči Cerkve, ampak nasploh veri, krščanstvu in Cerkvi kot legitimni duhovno-moralni stalnici evropskega in tudi slovenskega življenja; po volji antiklerikalizma naj bi se vse to iz javnosti umaknilo v zasebnost, kamor sta religijo hotela pregnati že meščanski in komunistični laicizem.

Od starejših ideologij, s katerimi se slovenska književnost še zmeraj utegne srečevati, bi lahko pomislili na komunistično in seveda na anarhistično kot na čisti primer skrajno leve ideološke tradicije. Komunistično-socialističnim obrazcem najbrž vsaj v izrecni obliki nova slovenska književnost ne bo dajala opaznejšega mesta, je pa čisto mogoče, da bo anarhična miselnost v nji imela večjo vlogo, zlasti v

tistem predelu književne ustvarjalnosti, ki bo frontalno nasprotoval srednjeslojni družbi in jo zavračal v imenu socialno obrobni skupin (priseljencev, zasvojevencev, homoseksualcev in feministk); pri tem je seveda jasno, da literarno, pa tudi socialno in moralno pomen vseh teh skupin ni enak in bo morda njihova teža tudi v novi slovenski književnosti porasla.

Ni izključeno, da bodo takšne ideologije odigrale vidnejšo vlogo v tistih književnih delih, ki bi hotela biti radikalna negacija srednjeslojne mentalitete, življenjskega sloga in eksistiranja. Vendar ni verjetno, da bi lahko postale osrednja ideološka silnica v duhovni sestavi književnosti, kakršna bo obstala okoli leta 2000 in po tem letu. Najplodovitejša zanj se zdi še zmeraj sredinska ideološka izbira, ki bo do srednjih slojev ohranjala kritično distanco, prav s tem pa dvigala moralne, socialne in kulturne standarde te družbe, jo kultivirala in ji dajala oporo v obdobju velike nestabilnosti, ki nad te sloje prihaja z gospodarskimi, ekološkimi in planetarnimi spremembami prihodnjega stoletja. Tako bo slovenska književnost najlažje legitimirala svojo vlogo v sistemu parlamentarne demokracije, postindustrijske družbe in postmoderne kulture, hkrati pa nadaljevala in odločilno modernizirala vso prejšnjo slovensko literarno tradicijo.